

Μακεδονικά

Τόμ. 1

Αντ. Σιγάλα, Από την πνευματική ζωή των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας. Α. Αρχαία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας. Έκδοσις Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. Θεσ/νίκη 1939, σελ. η'+222.

Ευάγγελος Στ. Τζιάτζιος

doi: [10.12681/makedonika.9236](https://doi.org/10.12681/makedonika.9236)

Copyright © 2016, Ευάγγελος Στ. Τζιάτζιος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τζιάτζιος Ε. Σ. (2017). Αντ. Σιγάλα, Από την πνευματική ζωή των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας. Α. Αρχαία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας. Έκδοσις Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. Θεσ/νίκη 1939, σελ. η'+222. *Μακεδονικά*, 1. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9236>

13. Translatio latina Ioannis Damasceni (De Orthodoxa fide. I. III c. 1-8) saeculo XII in Hungaria confecta. Scripsit et textum edidit **Remigius L. Szigeti**. Budapest 1940. (Λατινιστί.)

ΕΥΑΓΓ. ΣΤ. ΤΖΙΑΤΖΙΟΣ

Ἄντ. Σιγάλα, *Ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας. Α. Ἀρχεῖα καὶ Βιβλιοθήκαι Δυτικῆς Μακεδονίας.*
Ἔκδοσις Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης. Θεσ)νίκη 1939, σελ. η΄+222.

Ἡ συγγραφή τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας ἐπὶ Τουρκοκρατίας δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν εἰμὴ μόνον ἀπὸ τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην ὄλων ἐκείνων τῶν στοιχείων, τῶν ἀναφερομένων εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ τε δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, ἀπὸ τοῦ ἐλαχίστου μέχρι καὶ τοῦ σημαντικωτέρου. Διὰ τὴν ἐργασίαν ὅμως ταύτην, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ προκύψῃ ἀπὸ τὴν μίαν ἡμέραν εἰς τὴν ἄλλην, ἀπαιτοῦνται μακροχρόνιοι κόποι καὶ πολυετεῖς ἔρευναι, ὑπομονὴ μεγάλη καὶ ἀγάπη διὰ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πρέπει ν' ἀναζητήσῃ πανταχοῦ ὁ ἐρευνητὴς· ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν εἶναι βέβαιος ὅτι θ' ἀνεύρη κάτι, πρέπει νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ παρουσιάσῃ ἐκδίδων ταῦτα, νὰ τὰ μελετήσῃ, ἵνα δυνηθῇ οὕτω ὁ κατοπινός μελετητὴς στηριζόμενος ἐπ' αὐτῶν νὰ ἐγείρῃ τὸ συνθετικὸν οἰκοδόμημα ἐκ τῶν λιθαρῶν τούτων τῆς συστηματικῆς ἐρεῦνης του.

Ἡ πλήρης γνώσις τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς πολιτικο-κοινωνικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ καὶ τῆς καθαρῶς ἱστορικῆς, θὰ καταστῇ δυνατὴ τότε μόνον, ὅταν κατορθωθῇ ἡ περισυλλογὴ ὄλων τῶν ἐγκατεσπαρμένων τῆδε κακεῖσε ἱστορικῶν μνημείων, κωδίκων, χειρογράφων καὶ ἐγγράφων πάσης φύσεως, ἡ ταξινομήσις αὐτῶν, ἡ ἔκδοσις των, ἡ μελέτη των καὶ ἡ συναγωγή τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς, ἥτις ἀντικαθρεπτιζέται εἰς ταῦτα. Ἡ ἐργασία ὅμως αὕτη ὅσον εὐκόλος καὶ προσιτὴ φαίνεται διὰ τὸν καθένα, ἄλλο τόσον εἶναι δύσκολος καὶ ἐπίπονος, ἀπαιτοῦσα ἐφόδια ἱκανά, ἵνα ἀχθῇ εἰς πέρας.

Ὅπως διὰ τὴν μελέτην τῆς λαϊκῆς ψυχῆς ἔπρεπε νὰ μελετηθῶσι τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ τὰ λοιπὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα, οὕτω καὶ διὰ τὴν σύνθεσιν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ ἀπαιτεῖται ἡ συγκέντρωσις καὶ μελέτη τῶν πάσης φύσεως πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ λαοῦ καὶ δὴ τῶν μορφωμένων στρωμάτων κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορικῆς ζωῆς του.

Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος συστηματικῶς ἀνέλαβε τὴν περιγραφὴν καὶ συγκέντρωσιν τῶν πνευματικῶν αὐτῶν στοιχείων εἶναι ὁ καθηγητὴς τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἄντ. Σιγάλας, ὅστις ἐκτὸς τῶν ἄλλων αὐτοῦ πνευματικῶν ἀσχολιῶν, ἐπεδόθη εἰς τὴν προώθησιν τῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν, τῶν ἀποβλεποῦσάν εἰς τὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως γνώσιν τῶν ἱστορικῶν ἐποχῶν τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεσαιωνικοῦ τῆς βίου. Ὁ πρῶτος τόμος, ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας, ἀφιερωμένος εἰς «τὴν μνήμην τῶν ἀπελευθερωτῶν τῆς Μακεδονίας», ἐξετάζει τὰ Ἀρχεῖα καὶ τὰς Βιβλιοθήκας τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ἡ ὁποία ἐναργέστερον πάσης ἄλλης διετήρησεν ἀσβεστον τὴν παράδοσιν τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ τὴν δᾶδα τῆς

πνευματικής ανάτασσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Πόσον μεγάλη εἶναι ἡ σημασία τῆς ἐργασίας ταύτης ἀντιλαμβάνεται πᾶς τις, ρίπτων ἐν βλέμμα εἰς τὸ πλῆθος τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ἀρχείων, δημοσίων καὶ δημοτικῶν, ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ ἰδιωτικῶν, τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς ἐμελέτησε καὶ περιέγραψε. Διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τῆς συστηματικῆς ταύτης καὶ μεθοδικῆς περιγραφῆς τῶν ὑπερχιλίων χειρογράφων κ.τ.τ. δύναται κανεὶς ν' ἀναγνώσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἡ ὁποία ἱστορία ἐκτίθεται ὄχι κατὰ τὸν συνήθη τρόπον, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν πηγῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ μόνον θὰ ἐδράζεται ἡ πραγματικὴ καὶ ἀληθὴς Μακεδονικὴ ἱστορία.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει τὰς σκέψεις του σχετικῶς μὲ τὴν ἐργασίαν διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Αἱ σκέψεις του αὐτὰ ἐξηγοῦσι καὶ τὴν σημασίαν τῆς συστηματικῆς περιγραφῆς τῶν ἀρχεακῶν μνημείων, τῆς ὁποίας τέλειον ἔργον εἶναι τὸ ἐκδοθὲν ὡς ἄνω βιβλίον. « Ἄς τονισθῇ καὶ ἐνταῦθα — γράφει εἰς τὰ «Εἰσαγωγικά» ὁ συγγραφεὺς — ὅτι ἡ ἱστορία ἐνός τόπου δὲν ἐκδηλοῦται μόνον εἰς τὰ κατορθώματα τῶν κοτζαμπασῆδων καὶ τῶν προυχόντων, ... οὔτε εἰς τὴν ἀνιαράν, πολλάκις μέχρι καὶ τῆς ἐλαχίστης λεπτομερείας, ἐξιστόρησιν τῶν προσωπικῶν διαμαχῶν διαφόρων ἀτόμων ἢ κομμάτων, ἀλλ' ἀρχίζει ἀπὸ τὴν μικρὰν καλύβην τοῦ λαοῦ. Καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν τοῦ λαοῦ εὐρίσκομεν εἰς τὰ τραγούδια του, εἰς τὰ παραμῦθια του, εἰς τὰς παροιμίας, εἰς τὰς παραδόσεις του κ.τ.τ., ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ προικοσύμφωνα του, εἰς τὰ πωλητήρια, εἰς τὰ δωρητήρια, εἰς τὰς διαθήκας του, εἰς τὰς ἀναφορὰς του, εἰς τὰς ἐπιστολάς του καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις του. Διὰ τῆς μελέτης ἀκριβῶς τῶν ἱστορικῶν πηγῶν εὐρύνεται καὶ σαφηνίζεται ἡ βαθυτέρα μας γνῶσις περὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς παρελθόντων χρόνων... ».

Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περιγράφονται τὰ ἀρχεῖα καὶ αἱ βιβλιοθηκαὶ τῶν κάτωθι πόλεων καὶ ἰδιωτῶν :

1. Κοζάνης

1. Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη. **Α'** Χειρόγραφα (11ου — 19ου αἰ.): 152 αὐτοτελῆ χειρόγραφα, 29 σύμμεικτα καὶ 18 χειρόγραφα εἰς ξένην γλῶσσαν. **Β'** Ἐγγραφα (18 — 19 αἰ.). 1) Ἑλληνικά: α) Δύο λυτὰ ἔγγραφα καὶ ἐντὸς 45 φакέλλων πολλὰ ἄλλα. β) Κώδικες ἔγγράφων 175. 2) Τουρκικά: α) 21 φερμάνια καὶ 8 φάκελοι τουρκικῶν ἔγγράφων. β) Κώδικες 3. 2. Ἱερὸν καὶ Σκευοφυλάκιον τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ ἁγ. Νικολάου: α) Ἱερὸν ἁγ. Νικολάου ἔγγραφα λυτὰ 10, φερμάνια καὶ 40 προστάγματα (μπουγιουρουλδία) καὶ ἄλλα ἔγγραφα. β) Σκευοφυλάκιον ἁγ. Νικολάου 1 κώδιξ. 3. Συμβολαιογραφεῖον Δ. Χ. Πράσσου: 19 κώδικες τῶν ἐτῶν 1750 — 1915. 4. Ὑποθηκοφυλακεῖον Κοζάνης: 106 κώδικες εἰς τὴν τουρκικὴν τῶν ἐτῶν 1643 — 1909, ἀποτελούμενοι ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ἀρχείου Λαρίσης, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας εἶχε μεταφερθῆ ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν εἰς τὰ Σέρβια, τὸ δὲ 1912 ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν εἰς τὴν Κοζάνην, καὶ ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων κατὰ τὴν ἐν Κοζάνην πυρκαϊάν τοῦ 1912 κωδίκων τοῦ τουρκικοῦ ἀρχείου τῆς περιφερείας Σερβίων καὶ Κοζάνης, ὡς σημειοὶ ὁ συγγραφεὺς. 5. Βιβλιοθήκη Μιλτιάδου Τζῶνη: 9 χειρόγραφα τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰ. 6. Βιβλιοθήκη οἰκογενείας Ἀθανασίου καὶ Πausανίου Διάφα: α) Ἐντυπα περίπου 600 τόμοι, κυρίως ἱστοριοφιλολογικοῦ καὶ ἰατρικοῦ περιεχομένου. β) 14 χειρόγραφα τοῦ 19ου αἰ. πλὴν ἐνός.

2. Σερβίων

1. Σκευοφυλάκιον άγ. Παρασκευής: Τετραβάγγελον χειρόγραφον τοῦ 17ου αἰώνος. 2. Α΄ Δημοτικόν Σχολεῖον: Δύο μητρῶα καὶ βαθμολόγια ἐτῶν 1898-1906 καὶ 1906-1914. 3. Β΄ Δημοτικόν Σχολεῖον: Βιβλίον ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ Σχολείου ἐτῶν 1904-1910.

3. Βελβενδοῦ

1. Γραφεῖα Ἀρχιερατικῆς Ἐπιτροπείας: α) 4 χειρόγραφα 13-19 αἰ. β) 2 ἔγγραφα τοῦ 1818 καὶ 7 κώδικες τοῦ 19ου αἰ. 2. Α΄ Μικτόν Δημοτικόν Σχολεῖον: 3 μητρῶα μαθητῶν καὶ βιβλία διδασχθείσης ὕλης.

4. Σιατίστης

1. Γραφεῖα Μητροπόλεως: 5 κώδικες 17-16 αἰ. 2. Σκευοφυλάκιον ἐκκλησίας άγ. Δημητρίου: Χειρόγραφον 16 αἰ. 3. Οἰκογενείας Ἀθανασίου Κανατσούλη: 15 ἔγγραφα καὶ διάφοροι ἄλλαι ἐπιστολαὶ καὶ κατάστιχα. 4. Βιβλιοθήκη Γυμνασίου: Χειρόγραφον 19 αἰ. 5. Α΄ Δημοτικόν Σχολεῖον Γερανειῶν: 12 κώδικες 18-19 αἰ.

5. Τσοτυλίου

Οἰκοτροφεῖον: 4 κώδικες τοῦ 19 αἰ.

6. Καστορίας

1. Γραφεῖα Ἐνοριακῆς Ἐπιτροπείας τῆς Κοιμῆσεως τῆς Θεοτόκου: α) 3 χειρόγραφα, ἐξ ὧν τὰ δύο τῶν ἐτῶν 1574 καὶ 1779. β) λυτὰ ἔγγραφα καὶ γ) 30 κώδικες ἔγγράφων. 2. Συμβολαιογραφεῖον Θεοδώρου Ν Κοντοῦ: 6 κώδικες καὶ εἷς φάκελλος διαθηκῶν.

7. Κλεισούρας

1. Βιβλιοθήκη Δημοτικοῦ Σχολείου: α) 16 κώδικες τῶν ἐτῶν 1830 καὶ 1926 καὶ ἄλλα χειρόγραφα εἰς ἰδιωτικὰς βιβλιοθήκας.

8. Βλάτσης (Βλάτσι)

1) 23 ἔγγραφα παρὰ τῷ κ. Γιάννη Τσάρα καὶ ἓν ποίημα. 2) 11 ἔγγραφα παρὰ τῷ κ. Ν. Ἀθανασιάδη. 3) 6 χειρόγραφα, 12 ἔγγραφα καὶ 3 κώδικες τῆς βιβλιοθήκης τῆς οἰκογενείας Γεωργίου καὶ Ἀλεξάνδρου Γραμματικοῦ.

9. Βεροίας

1. Γραφεῖα άγ. Ἀντωνίου: 52 κώδικες καὶ κατάστιχα 19 αἰ. 2. Συμβολαιογραφεῖον: 6 κώδικες 19 αἰ. 3. Γυμνάσιον: 2 χειρόγραφα 19 αἰ. 4. Δημαρχεῖον: 56 τουρκικοὶ κώδικες τῶν ἐτῶν 1602-1891 τοῦ ἀρχείου Ἱεροδικείου Βεροίας.

10. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Βιβλιοθήκη: α) 40 χειρόγραφα 18-19 αἰ. β) 65 ἔγγραφα. γ) 6 φάκελοι, περιέχοντες διάφορους ἐπιστολὰς κ.τ.τ. δ) κατάστιχα τοῦ 18-19 αἰ. ε) τουρκικά ἔγγραφα καὶ στ) ἓν ρωσσικόν τοῦ ἔτους 1821.

11. Ναούσης

Βιβλιοθήκη Σωματείου Ἀργυροπολιτῶν (Πόντου): α) 70 χειρόγραφα 16-19 αἰ. β) 1 φερμάνιον τοῦ ἔτους 1824. γ) 4 κώδικες.

Ἐκτός τούτων ἀναφέρονται καὶ διάφορα ἄλλα ἔγγραφα ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Δυτ. Μακεδονίας.

Ἐν τέλει τοῦ βιβλίου παρατίθενται Πίνακες α) κατὰ συγγραφείς καὶ ἔργα, β) γραφῶν χειρογράφων, γ) κτητόρων χειρογράφων, δ) χρονολογημένων χειρογράφων, ε) χρονολογηθέντων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, στ) πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων ἀναφερομένων κυρίως εἰς τὰ ἔγγραφα, ζ) πίναξ κυρίων ὀνομάτων καὶ τόπων καὶ η) πίναξ ξένων ὀνομάτων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἀναγνώστης διευκολύνηται εἰς τὴν χρῆσιν τῶν περιγραφομένων γενικῶς ἐγγράφων.

Ὁ συγγραφεὺς εἶχε ν' ἀντιπαλαίση πρὸς μυρίας ὄσας δυσκολίας, ἀναφερομένας εἰς τὴν φύσιν τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἐπαφήν του μετὰ τῶν κατόχων ἐγγράφων καὶ χειρογράφων. Ἄν λοιπὸν ἡ ἐργασία αὕτη παρουσιάζει ἀναποφεύκτους ἐλλείψεις — ὡς σημειοῦται ἐν οικείῳ τόπῳ — τοῦτο ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἐκ μέρους τῶν κατόχων τῶν ἐγγράφων κωλυσιεργίαν ἢ καὶ ἄρνησιν, πρὸς ἐπιθυμίαν εἴτε ἐκ προθέσεως, εἴτε καὶ ἐκ τῆς διαφόρου ἀντιλήψεως αὐτῶν σχετικῶς μὲ τὰ δικαιώματά των ὡς ἰδιοκτητῶν, ἀποβλεπόντων πρὸς ταῦτα, ὡς πρὸς πηγὴν θησαυρισμοῦ καὶ ἐκμεταλλεύσεως· διότι ὁ συγγραφεὺς, ὡς ὁ ἴδιος σημειοῖ « δὲν περιήρχετο τὴν Δυτ. Μακεδονίαν χάριν ἀναψυχῆς, ἀλλ' ὑπέβαλλεν ἐκάστοτε τὸν ἑαυτὸν του εἰς κόπους καὶ εἰς τὴν ἀνιάραν συλλογικὴν ἐργασίαν, παραμελῶν ἄλλας του καρποφορύτερας ἐρεῦνας, μόνον καὶ μόνον, ἵνα καταστήσῃ τὸ ἔδαφος ὀμαλώτερον εἰς τοὺς μαθητάς του καὶ εἰς ἄλλους φιλόστορας διὰ τὴν ὄσον τὸ δυνατόν καλυτέραν ἐξέτασιν τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας ».

Χαρακτηριστικὰ ὄσα σημειοῖ ὁ συγγραφεὺς ὄσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀποσταλὲν μήνυμα πρὸς αὐτὸν ἐκ μέρους 15 μοναχῶν τῆς μονῆς ἀγίου Νικάνορος (Ζάμπορδας), οἱ ὅποιοι ὑπέδειξαν εἰς αὐτόν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ μεταβῆ ἐκεῖ, διότι « δὲν θὰ τοῦ δείξουν τίποτε » (σελ. 197)! Ἐπίσης χαρακτηριστικὰ εἶναι ὄσα γράφει σχετικῶς μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Καστορίας Φιλαρέτου Βαφειδῆ περιγραφέντα κώδικα τῶν ἐτῶν 1616-1768, τὸν ὁποῖον ὄμως οὐδαμῶς ἀνεῦρεν.

Διὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου τούτου δὲν ἀρκεῖ ἡ φιλότιμος προσπάθεια ἑνός, ἀλλὰ πρέπει νὰ βοηθήσουν ὅλοι ὅσοι ἔχουν εἰς χεῖράς των παντὸς εἴδους ἔγγραφα, παραχωροῦντες ταῦτα πρὸς περιγραφὴν καὶ δημοσίευσιν εἰς τοὺς εἰδικούς καὶ νὰ μὴ κρατῶσι ταῦτα μυστικά ἐντὸς τῶν χρηματοκιβωτίων των.

Ἡ μελέτη αὕτη τοῦ κ. Σιγάλα, προῖον πολυετοῦς ἐπιπόνου ἐρεῦνης, ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα ἐργασίας συστηματικῆς καὶ μεθοδικῆς περιγραφῆς καὶ ἀσφαλῆ ὁδηγὸν καὶ ὑπογραμμὸν διὰ πάντα ἐρευνητὴν, ὁ ὁποῖος θὰ ἐφιλοδόξει νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον, συμπληρώνων εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὰ ἀναμφιβόλως ὑπάρχοντα κενὰ εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ μελέτην τῶν λοιπῶν ἀρχεῖακῶν μνημείων τῆς Μακεδονίας.

Πρβλ. καὶ βιβλιοκρισίας: Ε. HORVATH ἐν « Archivum Philologicum » τόμ. 3 (1939) σελ. 390-396 καὶ « Νέον Κράτος » ἀριθ. 32-33, Ἀπρίλιος-Μαῖος 1940. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ ἐν Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν τόμ. 15 (Ἀθῆναι 1939) σελ. 471-473). Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ ἐν Ἑπιφυλλ. Ἑλευθ. Βήματος 30ης Ὀκτωβρίου 1939.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤ. ΤΖΙΑΤΖΙΟΣ